

положення стояв сам Звід законів тим не менше редакційна комісія вважала, що відносна дія подання позову більш відповідає суті справи, «так як з поданням позову володіння, саме по собі не припиняється; володіння складає основу набувальної давності. Тому, якщо заяви спору проти володіння і можна приписати перериваючу набувальну давність дію, то звичайно, на користь особи, яка розпочала спір, але не по відношенню до всіх інших осіб, які не приймали участь у справі і які не потурбувалися щодо захисту своїх прав»⁹.

Варто зазначити ще одну досить важливу особливість набувальної давності, нерухома річ, яка записана у водчиних книгах, не підлягала дії набувальної давності

Право набувальної давності в Проекті цивільного уложення посідало, як ми бачимо, досить неоднозначне місце, і потребувало великої кількості змін та дороблювань. Проект цивільного уложення очікувала така ж доля, як і проект Вотчинного уставу, обидва документи так і не були прийняті.

1. *Гражданское уложение*. Проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения. – СПб., 1905. 2. *Мейер Д. И.* Русское Гражданское право / Майер Л.И.: ч. 1 и 2. – М., 1997. 3. *Калачов Н.В.* О давности по русскому гражданскому праву: По поводу сочинения г. Энгельмана: Die Verjährung nach russischem Privatrecht. Dorpat, 1867 г. / Н.В. Калачов // Журнал Министерства юстиции. – 1867. – № 10 (октябрь; т. XXXIV). – С. 133-155. 4. *Бабаев А. Б.* Система вещных прав: монографія / Бабаев А.Б. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 408 с. 5. *Бойко І.* Про цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 р. / І. Бойко // Право України. – 1999. – №3. – С. 88-92. 6. *Волков Г.А.* Вопросы приобретения права собственности на землю по давности владения / Г.А. Волков // Вестник Московского университета. Сер. II. Право. – 2000. – № 1 – С.17-25. 7. *Генкин Д. М.* История советского гражданского права / Генкин Д. М., Новицкий И.Б., Рабинович Н.В. – М., 1949. 8. *Гойхбарг А. Г.* Основы частного имущественного права / Гойхбарг А. Г. – М., 1924. 9. *Калмырзаев М.Б.* Приобретательная давность: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук / М.Б. Калмырзаев. – М., 2005. – 23 с. 10. *Победоносцев К.П.* Курс Гражданского права / Победоносцев К.П. / Ч.1: Вотчинное право. – М.: Статут, 2002. – 798 с. 11. *Черепяхин Б. Б.* Юридическая природа и обоснование приобретения права собственности от неуправомоченного отчуждателя / Б.Б. Черепяхин // Аналогия уральской цивилистики. 1925 – 1989: сб. статей. – М., 2001 – С. 254-255.

УДК 240.123

Л. В. ХУДОЯР

СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ У МІСЬКОМУ ПРАВІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ І ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ

Досліджуються умови і фактори, які зумовили становлення принципу рівності в українському міському праві Правобережної й Лівобережної України козацько-гетьманської доби.

© ХУДОЯР Леся Вікторівна – провідний інженер Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Ключові слова: принцип рівності, міське право, козацько-гетьманська доба.

Худояр Л.В. Становление принципа равенства в городском праве Правобережной и Левобережной Украины казацко-гетманской эпохи.

Исследованы условия и факторы, обусловившие становление принципа равенства в украинском городском праве Правобережной и Левобережной Украины казацко-гетманской эпохи.

Ключевые слова: принцип равенства, городское право, казацко-гетманская эпоха.

Hudoyar Lesa. The principle of equality in Law urban Right-Bank and Left-Bank Ukraine of the Cossack-Hetman era.

Examined the external and internal causes and factors that led to the establishment of the principle of equality in Law urban of Ukrainian Cossack-Hetman era.

Key words: the principle of equality, Law urban, Cossack-Hetman era.

Особливості правового статусу міського населення за міським правом козацько-гетьманської доби висвітлювали В. М. Горобець, В. А. Дядиченко, І. М. Кісіль, П. В. Клименко, М. М. Кобилецький, О. С. Компан, В. А. Лоха, В. Д. Отамановський, Г. К. Швидько, В. О. Голобуцький, С. А. Макачук, А. В. Федорук, В. О. Щербак, Н. О. Білоус О. А. Заяць та інші дослідники. Втім, попри значну кількість робіт, проблема становлення принципу рівності у міському праві козацько-гетьманської доби спеціально не досліджувалася.

Основною умовою становлення принципу рівності у міському праві цієї епохи була особиста свобода міщан. Так, Канцелярія міністерського правління за дорученням сенату звернулася до Генеральної військової канцелярії із запитом надати визначення «кто мещанином числится должен», роз'яснити порядок набуття статусу міщанина та з'ясувати кількість міщан у містах Гетьманщини. Для надання відповіді Сенату Генеральна військова канцелярія наказала полковим канцелярцям зібрати із сотенних канцелярій відомості про правове становище міщан, рід їх занять. Зокрема основними ознаками, за якими городян відносили до міщанського стану, називали: особисту свободу (ніколи не перебували у послушенстві), перебування під юрисдикцією магістрату чи ратуші, рід занять (торгівля, ремісництво, вироблення сільськогосподарської продукції на продаж, зайняття промислами). Інші категорії міського населення (окрім шляхти, козаків і духовенства) були віднесені до посполитих. Втім, така строкатість соціального складу міського населення не влаштувала царський уряд. У 1785 р. Катериною II було проведено реформу, відповідно до якої все міське населення на території Гетьманщини отримало правовий статус міщан, а органи станового самоврядування замінені міськими органами самоврядування спільними для всіх станів¹. Таким чином міське населення було остаточно зрівняно у своїх правах.

Важливу роль також відігравав закріплений у виборчому праві міст принцип формальної рівності. Так, у арт. 1 глави 26 «Прав, за якими судиться малоросійський народ..» зазначалося, що «війти, бурмистри, райці, лавники повинні обиратися із знатних міщан, совісних, розсудливих, гарної поведінки, бажано освічених, законно народжених, знаючих право, не молодших двадцяти п'яти і не старших сімдесяти п'яти років, не дуже заможних, бо вони звикли суспільство утискувати, але й не дуже бідних, бо ці через бідність будуть раді служити, а не судити, а з середнього достатку і не жадібних; обирати їх мають у

звичайний час на зборах усіх міщан, а також цехових людей і усіх посполитих; так само треба обирати ратушних урядників у непривілейованих містах; у ратушах має бути війт і три бурмистри»². Як видно із змісту статті, попри формальну рівність виборчих прав міських громадян, перевага надається представникам середнього класу.

Р. Є. Делімарський зазначав, що вибори у Києві здійснювалися на основі рівного виборчого права на підставі жалуваних грамот польських королів та судової книги Б. Гроїцького, які закріплювали рівне виборче право міського населення³.

Принцип рівності міська громада реалізувала також у процесі нормотворчості. Так, київська рада міста приймала ухвали, які називалися вількірами. Вони мали силу закону лише за умови прийняття їх спільно з «усіма станами і народами» (усіма національними громадами Києва) й були чинними протягом одного року й одного дня. Міська адміністрація у своїй діяльності повинна була дотримуватися норм цих актів⁴.

Об'єктивно становленню принципу рівності у міському праві сприяв такий інститут магдебурзького права, як «міське громадянство». Як вказує Н. М. Яковенко, привілейовані міста перетворювалися на цілком автономну «державу в державі» - з власним управлінням, податками і громадянством. Відповідно до норм міського права передбачалися наступні підстави набуття міського громадянства: за народженням; внаслідок набуття нерухомості в місті; внаслідок одруження; внаслідок усиновлення; за особливі заслуги перед містом. «Негромадяни», на яких поширювалась дія міського права, але які не мали статусу «повноправних громадян»⁵, були обмежені в виборчих, економічних та деяких інших правах.

Разом з тим, в містах з магдебурзьким правом існували нерівні умови набуття громадянства міст. Так, загальними вимогами для отримання львівського громадянства були: християнське (але не протестантське) віросповідання, повноліття, законне народження та відсутність ганьби, а спеціальними (процесуальними): подання документів рекомендаційного характеру, сплата певних фінансових чи матеріальних внесків на користь міста та Ради, складення присяги, а інколи також купівля у Львові нерухомості та постійне проживання у місті з сім'єю. У XV–XVI ст. міське громадянство надавалося жінкам. Львівського громадянства можна було при бажанні зректися з правом поновлення. Як різновид покарання за економічні та моральні порушення магістратом практикувалося позбавлення громадянських прав. У 1405–1790-х рр. громадянами Львова стали 6952 особи⁶.

Н. О. Білоус зазначає, що у Києві було відсутнє поняття міського громадянства. Так, у привілеї великого князя Литовського Олександра від 26 травня 1494 р. не згадується про міське громадянство, навпаки, йде мова про те, що будь-який мешканець Києва міг вільно й безперешкодно залишити місто без сплати внеску до міської скарбниці. У той час, як у інших містах з магдебурзьким правом така сплата була обов'язковою. На початок XVII ст. всі осілі в місті міщани (тобто, ті хто постійно проживав у місті й мав нерухоме майно) мали увесь обсяг прав, зазначених у привілеях й передбачених магдебурзьким правом. Разом з тим пасивним виборчим правом були наділені лише міщани, які постійно проживали в місті, володіли нерухомістю, були заможними, законнародженими,

не зрадники й не лихварі. Міська юрисдикція не поширювалася на духовенство, шляхту, тих хто не відповідав критеріям визнання членом міського поспільства та убогих. Осілих повноправних київських міщан називали: «люди міста Київського, присуду права майдебурского», «горожами юрисдикції міської», «горожанин людина міська», «людина юрисдикції міської майдебурської», «майдеборчки». Володіння нерухомим майно було однією з головних умов, яка гарантувала міщанам повноту міських права. Втрата нерухомості автоматично призводила до позбавлення міських прав⁷. Як бачимо, головною умовою набуття виборчих прав було майнове становище городян.

Становлення принципу рівності у міському праві Лівобережної України також було зумовлено промислово-торгівельною діяльністю українських поміщиків, міського патриціату (зокрема, козацької старшини), міського ремісничого люду. Ці категорії населення, на думку О. С. Компан, значною мірою займалися вже капіталістичним підприємництвом⁸. Незважаючи на намагання зберегти за собою старі феодальні привілеї шляхти, старшинська міська верхівка сприяла розвитку нових економічних, політичних і правових відносин. Зокрема, торговельно-промисловий прошарок міського населення на чолі з великим купецтвом, «гостями», вимагав від уряду опіки над ним, щоб йому «за сторонними купецкими людьми... тягости і оскорблення не было», вимагав витіснення з посадів «белых людей», тобто ліквідації привілеїв феодалів у торговельно-промислових справах⁹.

Все це неминуче мало призвести до нормативного вираження та законодавчого закріплення нових буржуазних відносин, які будувалися, насамперед, на принципах особистої свободи та рівності.

Таким чином, говорити про становлення принципу рівності у міському праві України – Гетьманщини XVII – XVIII ст. можна лише за умови врахування особливостей суспільно-політичних та економічних процесів, що відбувалися в Україні-Гетьманщині. Основними умовами і чинниками, що сприяли становленню принципу рівності у міському праві козацько-гетьманської доби були: 1) соціальні чинники – розмивання та ліквідація станового поділу міського населення, яке відповідно до норм магдебурзького права, партикулярних правових актів та привілеїв, де-юре вважалось вільним і рівним у своїх політичних та економічних правах, незалежно від станової приналежності, соціального та етнічного походження; 2) економічні умови – швидкий розвиток ремесла й товарного виробництва, активна промислово-торгівельною діяльність призвели до нормативного вираження та законодавчого закріплення правових засад нових буржуазних відносин у правових актах гетьманів, гетьманських урядів та органів міського самоврядування (вількірах); 3) юридичні засади – поширення дії магдебурзького права та його складової – інституту міського громадянства на переважну частину міського населення.

1. Кісіль М. І. Правове становище міщан гетьманщини середини XVIII століття / М.І. Кісіль // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. / Історія. Вип. 80-81. – К., 2005. – С. 86-90. 2. *Права*, за якими судиться малоросійський народ / за ред. акад. Ю.С.Шемшученка / упоряд. Вислобоков К.А. – К.: Книга, 1997. – С. 452. 3. *Делімарський Р. Є.* Магдебурзьке право у Києві / Делімарський Р. Є. – К.: Вид. Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 41-42. 4. *Котенко Т.* Становлення та розвиток місцевого самоврядування м. Києва / Т. Котенко // Вісник Київського національного

університету імені Тараса Шевченка / Юридичні науки. – 2007. – № 74-76. – С. 106.

5. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України [Текст] / Яковенко Н.; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту, Інститут Критики. – Вид. 4-е. – К.: Критика, 2009. – С. 129.

6. Заяць О. А. Міське громадянство Львова XV–XVIII ст. (за реєстрами прийняття до міського права) [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О.А. Заяць. – Львів, 2005. – С. 12.

7. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування / Білоус Н. / НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 47-48; 123; 167-168; 170.

8. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / Компан О. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – С. 11.

9. Там само. – С. 297.